

МАЛЮГА Л. Ю.,

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
(Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.22>

ЗАХИСТ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена формуванню актуального розуміння особливостей захисту прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану. Автором окреслюється перелік прав військовослужбовців, які підлягають захисту в умовах воєнного стану, серед яких: право на життя; право на рівність (перед законом) і недискримінацію; право на повагу до людської гідності, на свободу та особисту недоторканність; право на шлюб і сімейні зв'язки (відносини) та ін. Звертається увага на те, що в умовах воєнного стану за військовослужбовцями зберігаються права: захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань; на справедливий суд; направляти індивідуальні або ж колективні письмові звернення, особисто звертатися до органів публічної служби (їх посадових осіб) для розгляду звернення. Комплексний аналіз дозволяє дійти висновку, що захист прав військовослужбовців в умовах воєнного стану має подвійне вираження. По-перше, має місце захист прав військовослужбовців у рамках соціально-правового захисту прав військовослужбовців (зокрема, заходами соціального захисту забезпечуються умови соціально безпечного буття військовослужбовця, що є важливою гарантією захищеності соціальних та суміжних прав людини), який називається перспективним (позитивним) захистом прав військовослужбовців. Відповідний захист реалізується у різних формах: оздоровчо-рекреаційній, матеріальній, житлово-побутовій, трудової, страховій, пенсійній та ін. По-друге, має місце безпосередній правовий захист прав військовослужбовців (впливає з прав на судовий, адміністративний захист та самозахист суб'єктивних прав). Правовий захист об'єктивується у двох типах форм захисту: юрисдикційній (судова форма захисту, форма адміністративного захисту, форма парламентського захисту) та неюрисдикційній (самостійний захист своїх прав; захист прав військовослужбовців суб'єктами громадянського суспільства). У висновках до статті узагальнюються результати дослідження та обґрунтовується потреба створення та схвалення Концепції захисту прав військовослужбовців в умовах воєнного стану.

Ключові слова: військовослужбовці, соціальний захист, воєнний стан, захист прав, права військовослужбовців, соціальна безпека.

Maliuha L. Yu. Protection of the rights of military personnel in Ukraine under martial law

This article addresses the current understanding of the nuances in protecting the rights of military personnel in Ukraine during martial law. Initially, the author enumerates a set of rights of military personnel that are safeguarded even under martial law, encompassing: the right to life; the right to equality (before the law)

and non-discrimination; the right to respect for human dignity, and the freedom and security of the person; and the right to marriage and familial relationships, among others. It is highlighted that under martial law, military personnel continue to retain rights that include: defending their rights and freedoms against violations and unlawful infringements; accessing a fair trial; and the ability to submit individual or collective written appeals, as well as personally engage with public service bodies (and their officials) for the consideration of these appeals. A comprehensive analysis of the data suggests that the protection of military personnel's rights under martial law manifests in a dual nature. Firstly, there is the protection of servicemen's rights within the scope of social and legal safeguarding (notably, social protection measures that ensure conditions for a socially secure existence, which is a vital safeguard for social and related human rights). This is referred to as prospective (positive) rights protection for military personnel. Such protection is implemented through various means, including health and recreational, material, housing, labor and legal, insurance, pension, and other forms of social protection. Secondly, the article addresses the direct legal protection of military personnel's rights, deriving from the rights to judicial, and administrative protection, and the self-defense of subjective rights. Legal protection manifests in two primary forms: jurisdictional, which includes judicial protection, administrative protection, and parliamentary protection; and non-jurisdictional, encompassing independent rights protection and the defense of military personnel's rights by civil society actors. The article's conclusions synthesize the research findings and advocate for the development and endorsement of a Concept for the protection of military personnel's rights under martial law.

Key words: *martial law, military personnel, social security, military rights, protection of rights, social security.*

Постановка питання. Важливість забезпечення належного функціонування збройних сил будь-якої держави повсякчас є актуальним питанням забезпечення національної безпеки. Зрозуміло, що на сьогодні це питання є надзвичайно важливим для України, враховуючи збройну агресію проти України та триваючу повномасштабну війну. Утім, слід погодитись із вченими, що «за час мирного існування України у суспільстві сформувалася небезпечна ілюзія щодо непотрібності функціонування військової юстиції, військової інфраструктури, а згодом – і взагалі існування потужних збройних сил» [1, с. 121]. Крізь призму цієї тенденції держава тривалий час ігнорувала потребу формування та реалізації ефективної кадрової політики у сфері безпеки та оборони, а проблематиці порушення прав військовослужбовців не приділялась належна увага, що ставило їх перед численними соціальними ризиками, унеможлиблювало соціально безпечне життя військовослужбовців і членів їх сімей. Відповідна парадигма змінилась з початком повномасштабної збройної агресії проти України, у відповідь на яку 24 лютого 2022 року з'явилась нова візія, яка визначена Президентом України в Указі № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затверджений того ж дня Законом України № 2102-ІХ. На його виконання були запроваджені комплексні заходи із нормативно-правового, інституційного, мобілізаційного та ін. типів забезпечення сектору безпеки та оборони, утім, по сьогодні не в достатній мірі вирішеним залишається питання приведення у відповідність механізму захисту прав військовослужбовців до обставин дії триваючого воєнного стану. Враховуючи той факт, що будь-яка війна у дійсності «не ведеться згідно з принципами Великої хартії вольностей» [2, с. 375], слід констатувати, що військовослужбовці наразі виконують свої обов'язки в умовах екстремальної небезпеки, яка з об'єктивних причин не завжди може бути мінімізована. Зрозуміло, держава та суспільство в таких умовах можуть та повинні забезпечити ефективне функціонування механізму захисту прав військовослужбовців. Зважаючи на широту проблематики цього питання спершу необхідно сформулювати актуальну наукову думку про захист військовослужбовців в умовах воєнного стану.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Окремі аспекти захисту прав військовослужбовців в умовах воєнного стану вже розкривали у своїх наукових розвідках працях знані вчені Р.В. Гринько, А.Ф. Мота, С.А. Петреченко [3], Ю.М. Крет [4], П.Ю. Машіка [5], Л.П. Медвідь [6], О.О. Оскілко [7], О.В. Тищенко, С.М. Черноус, Н.О. Мельничук [8], Б.М. Шамрай [9]. Крім того, у процесі аналізу наявної наукової літератури можемо помітити, що ті чи інші аспекти захисту прав військовослужбовців вже досліджувались рядом українських учених, серед яких: М.М. Білинська [10], О.С. Верба [11], С.О. Ветлинський [12], О.П. Гетманець [13], В.Є. Мозальов [14], Л.М. Новак-Каляєва [15], В.С. Павленко [16], В.О. Рекшинський [17], О.П. Сайнецький [18], Л.К. Семів [19], Л.М. Сіньова [20], О.В. Удовенко [21], І.Ю. Чубар [22], та ін. Наукові напрацювання цих та інших дослідників вказують на можливість їх використання в якості теоретичної основи для формування актуальної наукової думки стосовно особливостей захисту прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану.

Метою статті є дослідження захисту прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану. Досягнення цієї мети можливо шляхом виконання таких завдань: 1) окреслити обсяг базових прав військовослужбовців, які підлягають захисту навіть в умовах воєнного стану; 2) з'ясувати та проаналізувати ключові проблеми з дотриманням прав військовослужбовців під час воєнного стану; 3) проаналізувати міжнародно-правові стандарти захисту прав військовослужбовців; 4) встановити проаналізувати основні форми захисту прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану; 5) проаналізувати ключові напрями забезпечення соціальної безпеки військовослужбовців, як основу для захисту прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи особливості захисту прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану спершу необхідно з'ясувати, про які саме права військовослужбовців йде мова. У контексті питання, що нами розглядається слід вести мову про *необмежувані у період воєнного стану права людини, якими володіють військовослужбовці*. Аналізуючи зміст ст. 64 Основного Закону України та частин 1 і 2 ст. 20 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» можемо дійти висновку, що захисту підлягає низка базових прав військовослужбовців, серед іншого, *право на життя*, яке хоча й обмежене в реалізації у екстремальних умовах війни, утім, повинно вважатись пріоритетом (адже людиноцентристська парадигма розвитку України не припиняється в умовах воєнного стану та не обмежується лише «мирними» територіями). Також, слід виокремити *право на рівність (перед законом) і недискримінацію*, що має враховуватись у кожному аспекті військової діяльності, зокрема, в оперативній військовій діяльності (наприклад, в умовах бойових операцій, стратегічного планування тощо), так і в контексті публічного адміністрування у військовій сфері та в організаційно-управлінській діяльності (насамперед, у рамках реалізації кадрової політики в частині управління персоналом, задоволення права на просування по службі, призначення на посаду, надання відпустки, притягнення до дисциплінарної відповідальності та ін.). Це означає, що жоден військовослужбовець не повинен зазнавати несправедливого поводження на основі різноманітних факторів (таких як раса, етнічна приналежність, стать, релігія, соціальний статус чи будь-які ін. ознаки), що є вкрай важливим аспектом захисту прав військовослужбовця як з позиції забезпечення соціальної безпеки таких службовців, так і з урахуванням того, що військовослужбовці наразі працюють в умовах підвищеної напруги та унікальних викликів воєнного стану. Окремо звернемо увагу на *право на повагу до людської гідності військовослужбовця, на свободу та особисту недоторканність*. Крізь призму цього права кожен військовослужбовець вважається особою, котра володіє людською гідністю, а тому, повинна поважатись військовим керівництвом та державою і суспільством у цілому. Як особа з людською гідністю, військовослужбовець закономірним чином володіє відповідною мірою автономії, що окреслює рамки свободи та особистої недоторканності. Разом із тим, на відміну від решти громадян, військовослужбовці (особливо в умовах воєнного стану) обмежуються у свободі пересування, спілкування, особистої діяльності, а також в ряді інших виразів свободи, що є об'єктивно необхідним

з тактико-стратегічних і безпекових мотивів. Отже, умови воєнного стану є періодом, в якому можуть обмежуватись особиста автономія військовослужбовця, однак, не використовуватись в якості аргументу для заперечення його людської гідності. У зв'язку із цим, керівництво має гарантувати справедливе та гуманне ставлення до всіх військовослужбовців, шанобливо ставлячись до їх людської гідності.

Додатково слід звернути увагу й на *право військовослужбовця не бути позбавленим громадянства (права змінити громадянство)*, крізь призму якого за ними зберігаються певні громадянські права, адже перебування громадянина у статусі військовослужбовця не заперечує та не зменшує права особи як громадянина, крім тих, реалізація яких може спричинити шкоду національній безпеці (тобто, відповідальність військовослужбовця та його обов'язки не повинні досягатись за рахунок втрати військовослужбовцем основних громадянських прав, крім тих, які унеможливають виконання службових обов'язків, прикладом чого є право на вільне пересування). Важливим правом військовослужбовця, що підлягає захисту, також є *право на житло*. З цього приводу зазначимо, що незалежно від того, чи запроваджено воєнний стан, військовослужбовець повинен володіти означеним правом. Адекватне житло, у цьому контексті, загалом означає безпечні, надійні та гідні умови життя, які забезпечують притулок, усамітнення та наявність основних зручностей, необхідних для повноцінного життя військовослужбовця. Тобто, в екстремальних умовах виконання службових обов'язків, звісно, це право не може бути реалізовано та забезпечено повною мірою в силу неможливості збалансування житлових потреб військовослужбовців та практичних і матеріально-технічних реалій виконання службових обов'язків (насамперед, на фронті). Не менш важливого значення має *право військовослужбовця на шлюб і сімейні зв'язки (відносини)*. Хоча в умовах воєнного стану військовослужбовці можуть бути обмежені у підтриманні повноцінних подружніх стосунків (зокрема, у можливостях емоційної та фізичної близькості, що зазвичай передбачає шлюб), по можливості керівництво повинно надавати можливість реалізації такого права, коли це не ставить під ризики національну безпеку, безпеку ін. військовослужбовців тощо.

Окремо слід наголосити на важливості *права військовослужбовця направляти індивідуальні або ж колективні письмові звернення, особисто звертатися до органів публічної служби (їх посадових осіб) для розгляду звернення*. Це право, обумовлюючи адміністративну форму захисту прав військовослужбовців, є однією з ключових гарантій захисту прав військовослужбовців у цілому (також й в умовах воєнного стану), адже забезпечує умови, за яких кожен військовослужбовець повсякчас має змогу оскаржувати умови служби (зокрема, наявність особистого ставлення, заснованого на дискримінаційних мотивах, неправомірне притягнення до дисциплінарної відповідальності та ін.), а отже – захищати свої права, які порушуються в рамках службово-трудова відносин. *Право військовослужбовця на справедливий суд*, що є правом, яке узгоджується із існуванням в Україні, як в правовій державі, судової форми захисту прав, свобод і законних інтересів, використовувати з метою захисту порушених прав має право будь-який військовослужбовець, зокрема, і в умовах воєнного стану. Додатково слід звернути увагу, що в умовах воєнного стану не обмежується *право захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань*, хоча реалізація такого права військовослужбовцем часто ускладнюється в силу умов, в яких він може перебувати, виконуючи службові обов'язки.

Тобто, як вбачається, військовослужбовці володіють значним обсягом прав людини (насамперед, базових соціальних прав), які мають бути захищеними державою. Утім, слід визнати, що у практичній дійсності умови служби (зокрема, в умовах бойових дій) унеможливають реалізацію помітної частини таких прав, що є типовим не лише для України, але й для решти держав. Так, наприклад, у Франції в ст. D4122-4 Кодексу оборони взагалі вказується на те, що кожен військовослужбовець в умовах бойових дій повинен охоче відмовлятися від стану безпеки, соціальних та ін. прав з метою виконання службових обов'язків, а саме – самовіддано виконувати покладені на службовця завдання, а перебуваючи у полоні – має шукати можливості протистояти ворогу, прагнути бою та втекти з полону, приймаючи на

себе реальні ризики, що такі дії можуть призвести до його смерті чи втрати здоров'я. Тобто, статус військовослужбовця у цілому є станом повноважного виконання особливих завдань у сфері національної безпеки та оборони, в яких службовець охоче нехтує своїми базовими соціальними правами, а держава та суспільство повинні компенсувати це, створюючи умови соціально безпечного буття військовослужбовця, наскільки це взагалі є можливим.

Примітним є те, що подібна логіка використовується Європейським судом з прав людини у рішенні в справі *Matelly c. France*. З цього рішення ЄСПЛ випливає, що держава може обмежувати права військовослужбовців (зокрема, право на об'єднання у профспілки), приймаючи до уваги специфіку служби в збройних силах, однак, не може спотворювати самого цього права чи його скасовувати. Так, визнаючи Францію порушником ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Суд наголосив, що: держава може обмежити право військовослужбовців об'єднуватись у профспілки та брати участь у профспілковій діяльності; такі обмеження не можуть бути довільними, а мають бути аргументовані особливостями статусу військовослужбовця та особливостями функціонування збройних сил; обмеження права військовослужбовця, гарантованого ст. 11 Конвенції, не може виражатись у запереченні такого права чи його нівелюванні.

Так, враховуючи зміст окреслених прав військовослужбовців, складнощі їх повноцінної реалізації особливо в умовах воєнного стану, доходимо думки, що такі права можуть та повинні належно захищатись державою та суспільством (наскільки це є фактично можливим). При цьому, враховуючи те, що змістом ст. 64 Конституції України охоплюються переважно соціальні права, а також права, які є пов'язаними із соціальними правами (крізь парадигму їх значимості в контексті забезпечення соціальної безпеки), вважаємо, що питання захисту прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану має подвійне вираження. По-перше, в цьому сенсі слід вести мову про захист прав військовослужбовців в означених умовах у рамках *соціально-правового захисту* прав військовослужбовців (зокрема, заходами соціального захисту забезпечуються умови соціально безпечного буття військовослужбовця, що є важливою гарантією захищеності соціальних та суміжних прав людини). По-друге, необхідно вести мову про безпосередньо *правовий захист* прав військовослужбовців (впливає з прав на судовий, адміністративний захист та самозахист суб'єктивних прав).

З'ясовуючи специфіку соціально-правового захисту прав військовослужбовців в умовах воєнного стану слід виходити із того, що у цьому контексті йдеться про напрями (котрі конкретизуються у формах) соціального захисту, в яких формуються умови соціально безпечного буття військовослужбовця шляхом забезпечення реалізації соціальних та ряду суміжних прав. Отже, в цьому сенсі йдеться про *перспективний (позитивний) захист прав військовослужбовців*, а саме про здійснення заходів соціального захисту, результатом яких є задоволення права військовослужбовця на соціальну безпеку, а також захист ряду базових прав людини, що набуває особливого значення саме в умовах воєнного стану. Основні напрями соціального захисту військовослужбовців об'єктивуються серед іншого у таких формах: оздоровчо-рекреаційній, матеріальній, житлово-побутовій, трудовій, страховій, пенсійній та ін., а отже в переважній частині дозволяють посилено захистити права військовослужбовців, які в умовах воєнного стану не можуть бути реалізовані у повній мірі, або ж компенсувати військовослужбовцям неможливість реалізації таких прав у повній мірі.

Ведучи мову про захист прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану особливу увагу слід зосередити саме на їх правовому захисті, основні форми якого поділяються на наступні два типи:

1. Юрисдикційний тип форм захисту військовослужбовців в умовах воєнного стану:

1) *форма судового захисту*. Судовий захист є фундаментом забезпечення правопорядку та людиноцентристського розвитку правових систем у всіх правових, демократичних і соціальних державах світу, надаючи ефективний шлях для захисту прав людини, навіть тоді, коли це порушення вчинене державою. Аналізуючи підходи вчених до розуміння особливостей судового захисту прав людини та особливості (проблематику) судового захисту в умовах

воєнного стану [див., напр.: 23–26] зазначимо, що такий вид юрисдикційного захисту, попри властиві йому проблеми [див., напр.: 26–28], залишається одним з найбільш ефективних з огляду на статус суду в Україні, як в правовій та демократичній державі, так і зважаючи на особливості процедури захисту, гарантій судового захисту, а також обов'язковість виконання судового рішення. Так, слід зазначити, що суд в силу властивої йому незалежності та самостійності суддів може неупереджено та справедливо захищати права військовослужбовців, задовольняючи їх непорушне (навіть в умовах воєнного стану) право на доступне правосуддя, що засвідчує актуальна судова практика [див., напр.: 29–35]. У зв'язку із цим, з початком повномасштабної збройної агресії відбулась поступова адаптація механізму судового захисту прав людини до поточних умов воєнного стану, зберігаючи при цьому правові стандарти, які дозволяють захистити права військовослужбовців, забезпечуючи таким чином функціонування правового режиму, за якого будь-які обмеження чи запроваджені заходи, що стосуються прав військовослужбовців і можливостей їх повноцінної реалізації, були юридично виправданими та пропорційними.

Проте, судова форма захисту прав військовослужбовців характеризується певними проблемами, що позначаються на ефективності захисту прав вказаного кола суб'єктів. По-перше, слід вести мову про *проблему практичної доступності правосуддя*, приймаючи до уваги такі фактори: тимчасова окупація територій та евакуація судів; руйнування будівель судів в результаті бойових дій (зокрема, ворожих обстрілів територій, на яких відсутні бойові дії); обмежена можливість військовослужбовця звернутись до суду за захистом та брати безпосередню участь в судовому розгляді в умовах перебування на фронті. Тобто, проблематика практичної доступності правосуддя у контексті захисту прав військовослужбовців в умовах воєнного стану наразі є комплексним питанням, складність якого обумовлена, серед іншого, такими факторами: а) повномасштабне військове вторгнення в Україну, яке створило суттєвий виклик для належного функціонування судової системи, тим самим впливаючи на своєчасний та ефективний розгляд справ за участю військовослужбовців, адже обумовило: потребу евакуації судів з тимчасово окупованих територій; значні фізичні пошкодження судової інфраструктури (багато будівель суду було зруйновано чи пошкоджено, а також перебувають перед ризиком пошкодження); б) військовослужбовці, а особливо ті з них, які перебувають в умовах бойових дій, не завжди мають фактичну змогу використовувати можливість судового захисту. По-друге, проблематичним є питання *забезпечення прозорості судового розгляду справи про захист прав військовослужбовців* (зокрема, за участю заінтересованих суб'єктів громадянського суспільства), приймаючи до уваги необхідність забезпечення охорони обмеженої в поширенні інформації (зокрема, в умовах воєнного стану), яка повинна враховуватись у контексті розгляду відповідної справи. Вказане пов'язується із тим, що у судовому розгляді може міститись інформація, на яку поширено адміністративно-правовий режим секретності (зокрема, інформація, що стосується національної безпеки, військових операцій і реалізації оборонних стратегій), що ускладнює громадський контроль за справедливістю правосуддя, а саме тоді, коли така інформація є аргументом чи частиною аргументу, яким доводиться відсутність порушення прав військовослужбовця;

2) *форма адміністративного захисту*. Цією формою захисту охоплено суб'єктів сектору безпеки і оборони, на яких покладено обов'язок захищати права військовослужбовців, зокрема, й у період дії режиму воєнного стану. Аналізуючи підходи науковців до розуміння особливостей адміністративного захисту прав військовослужбовців [див., напр.: 36–39] можемо дійти висновку, що ключовим суб'єктом, який захищає права військовослужбовців у розглядуваній формі, є безпосередній керівник військовослужбовця, якому службовець може подавати обов'язкові до розгляду рапорти, в яких міститиметься: повідомлення (також докази) про порушення його прав; пропозиції з вирішення проблеми та прохання чи вимоги вирішити ці проблеми. У тому разі, коли рапорт був проігнорований керівником, військовослужбовець може оскаржити такі дії до інших суб'єктів владних повноважень, що можуть розглядати такі скарги, зокрема до: Міністерства оборони України, Військової служби правопорядку у ЗСУ, командування Медичних Сил ЗСУ, Державного бюро розслідувань,

Спеціалізованої прокуратури у військовій та оборонній сфері та ін. При цьому, слід наголосити на тому, що використання можливостей адміністративної форми захисту прав військовослужбовців в умовах воєнного стану не вичерпує право військовослужбовця на звернення за захистом до суду та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;

3) *форма парламентського захисту*. Зазначена форма юрисдикційного захисту прав військовослужбовців в умовах воєнного стану об'єктивується у правозахисній діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Аналізуючи особливості діяльності Омбудсмана в частині захисту прав військовослужбовців [див., напр.: 40–41] можемо дійти висновку, що наразі він може ефективним чином захищати права цих суб'єктів, діючи, як незалежний парламентський орган, котрий в силу свого особливого статусу може, зокрема: розглядати скарги на порушення прав військовослужбовців; проводити розслідування фактів порушень прав військовослужбовців (на підставі отриманих скарг чи за власною ініціативою на основі отриманої інформації про ймовірні порушення прав військовослужбовців); видавати відповідні акти, якими засвідчується факт порушення прав військовослужбовців та визначаються необхідні дії, які слід вчинити задля припинення порушення та відновлення порушених прав.

2. *Неюрисдикційний тип захисту військовослужбовців в умовах воєнного стану*, яким охоплено такі основні форми захисту:

1) *самостійний захист своїх прав*. Хоча кожен військовослужбовець може у відповідності до Конституції України захищати свої права усіма незабороненими законами способами, зокрема, й шляхом самозахисту, слід констатувати, що специфіка статусу військовослужбовця та особливості воєнного стану обмежують широту вираження такого самозахисту. При цьому на сьогоднішній день військовослужбовці можуть використовувати заходи самозахисту у разі, коли їм надаються незаконні накази, виконання яких ставить службовців у вкрай уразливе становище – є підставою для притягнення їх до юридичної відповідальності, є основною рисою суспільно небезпечної поведінки, яка пов'язана із ризикованою поведінкою;

2) *захист прав військовослужбовців суб'єктами громадянського суспільства*. Суб'єкти громадянського суспільства відіграють ключову роль у забезпеченні соціально безпечного буття військовослужбовців в умовах воєнного стану, а також у захисті ряду їх прав. При цьому, важливого значення набувають, зокрема: профспілки; загальні правозахисні організації; спілки ветеранів війни, учасників бойових дій; суб'єкти громадянського суспільства, які прямо чи опосередковано займаються захистом військовослужбовців загалом чи окремих категорій військовослужбовців (їх можна диференціювати за різними критеріями, зокрема: жіночі організації, які слідкують за дотриманням прав військовослужбовців-жінок; релігійні організації, які захищають право військовослужбовців на свободу совісті та можливість сповідувати певну релігію, не заборонену в Україні та ін.). Такі суб'єкти на підставі отримання звернень з боку військовослужбовців, права яких були порушені, або ж в рамках громадського контролю можуть помічати відповідні порушення, а також: звертатись до повноважних суб'єктів з вимогами припинити порушення, відновити порушені права військовослужбовців, відшкодувати завдану порушенням шкоду; привертати увагу до порушень прав; пропонувати підтримку, а також надання необхідних ресурсів військовослужбовцям, права яких були порушені; лобювати внесення змін в політику держави щодо військовослужбовців та захисту їх прав.

Висновки. На сьогоднішній день в Україні механізм захисту прав військовослужбовців потребує адаптації до умов воєнного стану. З цією метою існує потреба у створенні та схваленні Концепції захисту прав військовослужбовців на період дії воєнного стану. Структурно пропонується Концепція має складатись із таких частин: 1) проблеми, які потребують розв'язання. Серед таких проблем, зокрема, доцільно назвати: а) відсутність єдиної інституційної основи, в рамках якої суб'єкти, на котрих покладено обов'язок захищати права військовослужбовців, можуть обговорювати реальні та потенційні ризики для реалізації прав військовослужбовців, а також формувати пропозиції зі здійснення нормотворчих, інституційних та ін. заходів, які унеможливлуватимуть порушення прав військовослужбовців;

б) недостатня юридична визначеність самозахисту, як форми захисту прав військовослужбовців; в) ускладнена доступність військовослужбовців до судового захисту їх прав у разі, коли такі службовці перебувають на фронті; г) відсутність інституту військових медіаторів, як спеціальних незалежних посередників, які можуть здійснювати процедуру посередництва та примирення у випадках порушення прав військовослужбовців та ін.; 2) мета та завдання Концепції. Доцільно вказати, що метою пропонованого акту є створення умов, за яких мінімізуються порушення прав військовослужбовців, а у випадках порушення таких прав – вони захищаються і відновлюються, що сукупно створює умови соціально безпечного буття військовослужбовців; 3) аналіз причин виникнення проблем та обґрунтування потреби їх вирішення. У цій частині необхідно окреслити усі ключові фактори, які знижують ефективність механізму захисту прав військовослужбовців (приміром, недостатність рівня соціальної безпеки військовослужбовців через фрагментарну ефективність заходів соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей; недостатня ефективність кадрової політики в секторі безпеки і оборони; тривале ігнорування державою безпекових ризиків для держави та потреби посилення рівня соціальної безпеки військовослужбовців та ін.); 4) інші елементи Концепції, серед яких: а) очікувані результати, які пов'язуються із повноцінною реалізацією завдань Концепції та досягнення її мети; б) обсяг фінансових та ін. ресурсів, які необхідно залучити для впровадження Концепції; в) порядок проведення моніторингу, оцінки результатів реалізації та звітування про заходи з реалізації Концепції.

Список використаних джерел:

1. Kaplina O., Kravtsov S., Leyba O. Military Justice in Ukraine: Renaissance During Wartime. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. P. 120–136.
2. Zamir I. Human Rights and National Security. *Israel Law Review*. 1989. Vol. 23 (2–3). P. 375–406. doi:10.1017/s0021223700016782.
3. Гринько Р.В., Мота А.Ф., Петреченко С.А. Соціальний захист військовослужбовців в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 161–166. doi:10.32842/2078-3736/2022.3.24.
4. Крет Ю.М. Фінансово-правовий захист військовослужбовців як засіб реалізації особливих соціальних прав в умовах воєнного стану. *Актуальні питання фінансової безпеки*: зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 27 березня 2023 р.). Вінниця: Наук. парк «Наука та без-пека», 2023. С. 57–59.
5. Медвідь Л.П. Законодавчі новели щодо прав і обов'язків військовослужбовців у зв'язку із запровадженням воєнного стану в Україні. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 3. С. 181–185. doi:10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.30.
6. Машіка П.Ю. Право військовослужбовців та ветеранів війни на охорону здоров'я та медичну допомогу в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 77, Ч. 2. С. 86–91. doi:10.24144/2307-3322.2023.77.2.14.
7. Оскілко О.О. Окремі питання захисту військовослужбовців під час дії воєнного стану. *Приватне право в умовах війни*: матеріали всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 15 листопада 2022 р.) / за заг. ред.: д.ю.н., проф. Є. Харитонова, д.ю.н., проф. І. Давидової. Одеса: Фенікс. 2022. С. 160–162.
8. Тищенко О.В., Черноус С.М., Мельничук Н.О. Осучаснення соціального захисту ветеранів війни в Україні. Соціальне забезпечення в Україні: тенденції реформування. Навчальний посібник. Харків: Юрайт, 2023. 236 с. С. 51–72.
9. Шамрай Б.М. Правові аспекти обмеження конституційних прав та свобод військовослужбовців під час дії правового режиму воєнного стану. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 3 (28), Т. 1. С. 70–73. doi: 10.32837/pyuv.v1i3(28).322.
10. Bilynska M., Kondratenko O., 2018, Analysis of the state governance mechanism in the sphere of social protection for participants of the antiterrorist operation in the east of Ukraine, *Journal of Geography, Politics and Society*. 2018. Vol. 8 (3). P. 11–17. doi: 10.4467/24512249JG.18.017.8786.

11. Верба О.С. Соціальний захист військовослужбовців в Україні. *Юридична наука*. 2012. № 2. С. 164–172.
12. Ветлінський С.О. Соціальний захист військовослужбовців в умовах проведення антитерористичної операції. *Ефективність державного управління*. 2016. Вип. 4 (49), Ч. 1. С. 198–205.
13. Гетманець О.П. Фінансово-правові засади соціального захисту військовослужбовців. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3 (102), Ч. 1. С. 102–110. doi:10.32631/v.2023.3.09.
14. Мозальов В.Є., Салій І.Ю. Соціальне забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України в умовах збройної агресії Російської Федерації. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. № 5 (69). С. 110–115. doi: 10.33099/2617-6858-22-69-5-110-115.
15. Новак-Каляєва Л.М. Нормативно-правові основи захисту прав військовослужбовців в Україні: соціальний аспект. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. № 584. С. 158–166.
16. Павленко В.С. Захист прав військовослужбовців та їх сімей: міжнародно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 131–133. doi: 10.32782/2524-0374/2020-7/32.
17. Рекшинський В.О. Соціально-правове значення захисту соціальних прав військовослужбовців. *Соціальне право*. 2023. № 2. С. 94–100. doi: 10.32751/2617-5967-2023-02-14.
18. Сайнецький О.П. Зміст та особливості соціального забезпечення військовослужбовців як правового явища. *Митна справа*. 2013. № 2 (89), Ч. 2, Кн. 2. С. 204–209.
19. Семів Л.К., Клос В.Р. Соціальний захист військовослужбовців: проблемні питання в соціологічній оцінці. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018. № 5. С. 110–116.
20. Сіньова Л.М. До питання соціального захисту ветеранів війни та жертв нацизму в Україні. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія: Юридичні науки*. 2013. Вип. 95. С. 74–77.
21. Удовенко О.В. Загальні та спеціальні соціальні гарантії захисту права військовослужбовця на грошове забезпечення. *Соціальне право*. 2021. № 1. С. 122–128.
22. Чубар І.Ю. Обмеження прав громадян України під час проходження військової служби. *Юридична наука*. 2014. № 4. С. 102–108.
23. Завальнюк І.В. Право на справедливий суд та право на судовий захист: аспекти співвідношення. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 52–59. doi: 10.32782/kj/2022.1.8.
24. Коверзнев В.О., Шеремет О.С. Проблеми судового захисту прав осіб в умовах воєнного стану. *Економіка та право*. 2022. № 2 (65). С. 25–30. doi: 10.15407/econlaw.2022.02.025.
25. Чижов Д.А. Судовий захист прав людини у сфері національної безпеки як комплексний політико-правовий інститут. *Нове українське право*. 2022. Вип. 1. С. 184–189. doi: 10.51989/NUL.2022.1.28.
26. Карташов М. Проблеми реалізації права на звернення до суду. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5. С. 20–23.
27. Підвальна М.З. Проблеми забезпечення доступу до адміністративного суду. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3 (47). С. 380–395.
28. Савранчук Л.Л. Проблеми забезпечення доступності правосуддя в адміністративному судочинстві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 1. С. 150–153.
29. Восьмий апеляційний адміністративний суд, Постанова від 08.09.2022 у справі № 380/12908/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113405707> (дата звернення: 21.10.2022).
30. Восьмий апеляційний адміністративний суд, Постанова від 14.11.2022 у справі № 380/2940/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107400747> (дата звернення: 23.11.2022).
31. Другий апеляційний адміністративний суд, Постанова від 08.09.2022 у справі № 440/998/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113331032> (дата звернення: 21.10.2022).

32. Шостий апеляційний адміністративний суд, Постанова від 08.09.2022 у справі № 620/1848/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113368930> (дата звернення: 21.10.2022).

33. Сьомий апеляційний адміністративний суд, Постанова від 09.09.2022 у справі № 600/1163/23-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114235890> (дата звернення: 21.10.2022).

34. Сьомий апеляційний адміністративний суд, Постанова від 14.11.2022 у справі № 600/6252/21-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107320185> (дата звернення: 17.11.2022).

35. Шостий апеляційний адміністративний суд, Постанова від 14.11.2022 у справі № 620/18219/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107320059> (дата звернення: 17.11.2022).

36. Базарко І.М., Сапіга В.С. Організаційно-правові засади державного управління процесом забезпечення військовослужбовців житлом на сучасному етапі. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2018. Вип. 29, № 2 (68). С. 46–51.

37. Наньєва М.І. Право військовослужбовців на відпустки за законодавством України. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття*: у 2 т.: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.). Одеса: ВД «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 545–548.

38. Царенко О.М., Царенко С.І. Гендерна дискримінація жінок-військовослужбовців. *Правова позиція*. 2020. № 3 (28). С. 102–107. doi: 10.32836/2521-6473.2020-3.19.

39. Чудик-Білоусова Н.І. Організаційні аспекти порядку відшкодування військовослужбовцями шкоди, заподіяної державі. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 1. С. 111–117.

40. Офіс Омбудсмана вживає заходів для відновлення порушених прав військовослужбовців. *Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини*, 31.01.2023. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/ofis-ombudsmana-vzhivaye-zahodiv-dlya-vidnovlennya-porushenih-prav-vijskovosluzhbovciv (дата звернення: 29.10.2023).

41. Посилення соціального захисту в Україні: робоча зустріч з представниками Офісу Ради Європи в Україні. *Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини*, 28.10.2023. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/posilennya-socialnogo-zahistu-v-ukrayini-robocha-zustrich-z-predstavnikami-ofisu-radi-yevropi-v-ukrayini (дата звернення: 29.10.2023).

